

Agnieszka Kaczor

AKADEMIA IGNATIANUM W KRAKOWIE

FUNKCJONOWANIE DYDAKTYCZNE, WYCHOWAWCZE I OPIEKUŃCZE ŚWIETLICY SZKOLNEJ

Abstract

Existing from 1915 school day-care centres are now inseparable element of most primary schools in Poland. Although over the years the changes followed the forms and methods of work, its main objective is the development and shaping of the personality of each children, still remains valid. Lounge supports and complements the work of the school, in all its areas. While warm, safe and a passionate place, provides the children spending time in activities to stimulate their development.

Key words: school lounge, working methods in the school lounge, forms of work in the school lounge
Słowa kluczowe: świetlica szkolna, metody pracy w świetlicy, formy pracy w świetlicy

POJĘCIE ŚWIETLICY W UJĘCIU HISTORYCZNYM

Rodowód świetlicy pojmowanej jako miniatura domu ludowego sięga, zdaniem Józefa Korpały, do dawnych wiejskich tradycji. Każdy zamożny chłop wiejski przeznaczał jedną z izb w swoim domu, tę najbardziej odświętną, na miejsce mające służyć spotkaniom rodzinnym, zabawom, naradom. Izba ta z reguły była najjaśniejsza w całym domu i bogato wyposażona, aby zachwycać gości swym przepychem¹.

Pierwszą publikacją podejmującą tematykę poczynań kulturalno-wychowawczych był wydany w 1911 roku przez Miejskie Muzeum Techniczno-Przemysłowe oraz Krajowy Instytut Popierania Rękodzieł i Rzemiosł w Krakowie podręcznik pt.: *Zakładanie ognisk dla młodzieży rękodzielniczej i przemysłowej*. Ogniska te swoją opieką otaczały młodych pracowników (rzemieślników, robotników i czeladników). W czasie wol-

¹ J. Korpała, *Zajęcia kulturalno-artystyczne w świetlicy wiejskiej*, Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”, Warszawa 1946, s. 5.

nym od pracy oferowały zabawy na wolnym powietrzu, wycieczki, udział w zespołach teatralnych i muzycznych. Z doświadczeń ognisk czerpały powstałe na przełomie 1916/17 roku pierwsze placówki pracy kulturalno-wychowawczej noszące nazwę świetlicy. Tworzenie świetlic na terenie Warszawy było w pewnym sensie akcją zapobiegawczą, mającą na celu przeciwdziałanie szabrownictwu, łapownictwu, złodziejstwu i innym niekorzystnym dla życia społecznego wpływom wojny. Jak pisze J. Korpała

...świetlice stosują nowe zasady, a wprowadzając nowe hasła w dziedzinie wychowania całych mas młodzieży, poważnie wpływają na przesunięcie punktu ciężkości w pracy społeczno-wychowawczej z osoby oświatowca na wychowanka i z kultu wiedzy na rozbudzenie ambicji twórczego wysiłku u każdego człowieka².

Świetlice bazując na teraźniejszości miały „kształtować nowe życie, nowe jutro”³. Choć bardzo często kierownicy świetlic rekrutowali się spośród nauczycielstwa, działalność prowadzona w świetlicach z założenia miała służyć innym celom, aniżeli te wyznaczone szkole. Program zajęć świetlicowych obejmował ówczesnie czynności samorządowe, akcją odczytowo-propagandową, dyskusje, gawędy, zajęcia amatorskie, artystyczne, śpiew chórally i muzykę, taniec i rytmikę.

Lata 1926–1928 to okres, w którym następował proces upowszechniania się świetlic na terenie całej Polski. Liczba tych placówek przyrastała bardzo gwałtownie, prowadzone były już nie tylko przez specjalne organizacje społeczno-oświatowe, lecz praktycznie każde stowarzyszenie zajmujące się akcją kulturalno-oświatową otwierało swoją świetlicę. Jednak trudnością nie do pokonania okazał się być brak profesjonalnego przygotowania kierowników świetlic. W obliczu splotenia metod pracy świetlicowej oraz postępującego przenoszenia metod sowieckiej pracy klubowej, Związek Pracy Świetlicowej podjął prace mające na celu pogłębienie ruchu świetlicowego i reinterpretację jego celów oraz zadań⁴.

Szczyt swojej popularności świetlice osiągnęły w latach 1931–1935, kiedy to cieszyły się opinią najatrakcyjniejszych placówek pracy kulturalno-wychowawczej. Swoją ofertę kierowały do całego społeczeństwa, starając się propagować ciekawe formy spędzania czasu wolnego zarówno wśród dorosłych, jak i wśród dzieci. W praktyce funkcjonowały świetlice dla dzieci, w postaci świetlic szkolnych oraz pozaszkolnych form opieki świetlicowej, świetlice młodzieżowe (miejskie organizacje młodzieżowe, wiejskie organizacje młodzieżowe) oraz świetlice dla dorosłych działające przy zakładach pracy, jako agendy związków zawodowych czy partii politycznych⁵.

POWSTANIE I ORGANIZACJA ŚWIETLIC SZKOLNYCH

Pierwsze przejawy zainteresowania potrzebami dziecka w wieku szkolnym w dziedzinie kulturalno-rozrywkowej znaleźć można, zdaniem Dionizy Wierciochowej, w poczynaniach Stanisława Konarskiego, uwagach Jędrzeja Śniadeckiego, czy Fryderyka Froebela. Wspomniani autorzy stali na stanowisku, że rozrywka i zabawa,

² Tamże, s. 9.

³ J. Korpała, *Świetlice, uwagi o pracy świetlicowej*, PZWS, Warszawa 1946, s. 6–7.

⁴ Tamże, s. 11.

⁵ Tamże, s. 28.

w miarę możliwości na wolnym powietrzu, powinna być stałym elementem w budżecie czasu młodego człowieka. Pierwowzoru dzisiejszych świetlic szkolnych szukać można także w istniejących od początku XX wieku izbach harcerskich, funkcjonujących w czasie I wojny światowej lwowskich „gniazdkach” organizujących zajęcia o charakterze wychowawczo-rozrywkowym, czy ognisku krakowskim oferującym dzieciom i młodzieży gry i zabawy ruchowe, rozrywki umysłowe, pogadanki, odczyty⁶.

Jednak formalny początek akcji świetlicowej datuje się na 1915 rok, kiedy to 11 sierpnia powołana została do życia Komisja Zająć Pozaszkolnych i Wychowania Fizycznego działająca przy Komitecie Obywatelskim Miasta Warszawy. Komisja powierzyła zadanie zorganizowania zajęć pozalekcyjnych i wakacyjnych Polskiemu Towarzystwu Krajoznawczemu z Aleksandrem Janowskim na czele. W zajęciach bezpłatnie uczestniczyły dzieci ze szkół powszechnych oraz uczniowie klas wstępnych, pierwszych i drugich szkół średnich. W ofercie towarzystwa znalazły się ćwiczenia gimnastyczne, prowadzone trzy razy w tygodniu, wycieczki połączone z grami i zabawami, zwiedzanie muzeów, kościołów, warsztatów, pogadanki i wykłady, przedstawienia kinomatograficzne, przedstawienia amatorskie, koncerty, zebrania towarzyskie. W trosce o zapewnienie dzieciom rozrywki organizowano również popołudniowe niedzielne ogniska, które gromadziły na terenach podmiejskich blisko 300 dzieci. Dzieci podzielone na mniejsze grupy spędzały czas pod opieką swojego kierownika, bawiąc się, wędrując, uczestnicząc w uroczystościach. Działalność Komisji Zająć Pozaszkolnych została przerwana 15 września 1917 roku⁷. Nie zmniejszyło to jednak zainteresowania ideą pracy kulturalno-rozrywkowej, wręcz przeciwnie — ruch świetlicowy zdobywał coraz większą popularność. W latach 1920–1921 pojawiły się świetlice przy szkołach powszechnych. Ich organizacją i prowadzeniem zajmowali się nauczyciele w ramach pracy dorywczej. Zajęcia w świetlicach odbywały się dwa razy w tygodniu, lecz ich tematyka była przypadkowa, świetlice nie posiadały bowiem planów pracy ani jasnych zasad ich finansowania. Dopiero powstała w 1929 roku Rada Szkolna z ramienia samorządu zajęła się koordynacją akcji świetlicowej. Z każdym rokiem świetlic przybywało, zarówno na terenie Warszawy, jak i całej Polski. Działo się tak dlatego, że cieszyły się one bardzo dobrą opinią w środowisku społecznym. Również władze oświatowe w samych superlatywach wypowiadały się o znaczeniu świetlic szkolnych dla wyrównania poziomu postępów w nauce dzieci i zmniejszenia zjawiska drugoroczności.

Początkowo świetlice zakładane były przy szkołach w Zagłębiu Dąbrowskim, Katowicach, Łodzi, Poznaniu, a pod koniec 1928 roku stały się powszechne również na wsi.

Dzieci w wieku szkolnym mogły korzystać ze świetlicy otwartej, nazywanej inaczej klubem. Swoją ofertę kierowała ona do wszystkich uczniów z danej szkoły. Nie istniały formalne zasady rekrutacji do tego typu świetlicy. Częstotliwość i długość uczestnictwa w zajęciach była zależna od woli dziecka. Świetlica była czynna 3–4 razy w tygodniu, stwarzając dzieciom okazję do racjonalnego spędzania czasu wolnego, zapewniała warunki do nauki, organizowała gry i zabawy ruchowe, słuchanie radia, oglądanie filmów⁸.

⁶ D. Wierciochowa, *O potrzebie świetlic przy szkołach powszechnych*, [w:] *Przewodnik świetlicowy*, red. W. Regulski, cz. VII, *Świetlice szkolne*, Dom Książki Polskiej, Warszawa 1937, s. 13–14.

⁷ Tamże, s. 16–17.

⁸ Tamże, s. 23.

Nieco bardziej rygorystyczne zasady obowiązywały w świetlicy zamkniętej, która była przeznaczona dla dzieci pochodzących z rodzin biednych lub nieudolnych wychowawczo oraz dla uczniów mających trudności w nauce. Do jej podstawowych zadań należała pomoc dzieciom w realizacji obowiązków szkolnych oraz stworzenie im w świetlicy namiastki domu, przez zapewnienie życzliwej, pełnej ciepła, rodzinnej atmosfery. Świetlica była otwarta przez kilka godzin w ciągu dnia. Dzieci przychodziły do niej zaraz po lekcjach i pozostawały do momentu zakończenia zajęć świetlicowych. W tym typie świetlic zajęcia były prowadzone według wcześniej ustalonego planu.

Świetlica, jako lokal, w którym pracę prowadził każdy wychowawca ze swoją klasą funkcjonowała najczęściej na wsiach. Przy szkole znajdowała się w pełni wyposażona sala, do której poszczególni wychowawcy zabierali swoje klasy przynajmniej raz w tygodniu. Pobyt w świetlicy był okazją do zapoznania się z czasopismami, wysłuchania audycji radiowej, czy wygłoszenia pogadanki.

Innym typem opieki świetlicowej była świetlica zorganizowana w formie zespołów. Uczęszczające do niej dzieci podzielone były na grupy — zespół kulturalno-rozrywkowy, zespół amatorski (inscenizacje, imprezy okolicznościowe, obchody), zespół artystyczno-dekoracyjny, zespół biblioteczno-czytelniczy, zespół śpiewaczy, zespół redagujący gazetki, zespół oświatowy (np. przyrodniczo-geograficzny, historyczny), zespół samopomocy koleżeńskiej (pomoc w nauce, dożywanie, zbiórki książek i odzieży)⁹ — zgodne z ich zainteresowaniami i predyspozycjami osobowościowymi. Dzieci pod opieką wychowawców realizowały zadania właściwe poszczególnym zespołom.

Natomiast na wsiach organizowano zajęcia świetlicowe w szkołach, w których z powodu braku miejsca nie było wydzielonego, specjalnego lokalu przeznaczonego na świetlicę. Zajęcia świetlicowe prowadzono cyklicznie raz bądź dwa razy w tygodniu, często w niedzielę. Były one okazją do rozrywki i swobodnej zabawy dla dzieci. Podobnym do zajęć świetlicowych rozwiązaniem było tzw. ognisko świetlicowe, które lokowano w jednej z klas szkolnych umeblowanej jednak na styl świetlicy. Zamiast ławek ustawiano świetlicowe stoliki, sala była też wyposażona w gry, radio, czasopisma. Przed południem w sali tej odbywały się lekcje jednej ze starszych klas, a po południu sala tętniła gwarem świetlicowym. Każda z klas miała możliwość przynajmniej raz w tygodniu spędzić popołudnie w świetlicy¹⁰.

Lata 60. i 70. XX wieku to okres schyłku popularności form świetlicowych. Nowych świetlic nie przybywało, wręcz przeciwnie — wiele świetlic szkolnych zostało zamkniętych z powodu trudności ekonomicznych.

Duże znaczenie dla rozwoju ruchu świetlicowego miała obowiązująca do dziś Ustawa z dnia 7 września 1991 o systemie oświaty¹¹, której artykuł 67 stanowi, że obowiązkiem szkoły jest zapewnienie uczniom możliwości korzystania ze świetlicy szkolnej. Postanowienie to zostało dodatkowo doprecyzowane zapisami znajdującymi się w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz szkół publicznych¹². W paragrafie 7 znajduje się zapis, zgodnie z którym dla uczniów, którzy z przyczyn od nich niezależnych (praca rodziców, warunki wynikające z organizacji dojazdu do szkoły) zmuszeni są do

⁹ Tamże, s. 27.

¹⁰ Tamże, s. 27.

¹¹ Dz.U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572 z późniejszymi zmianami.

¹² Dz.U. z 2001 r. nr 61, poz. 624 z późniejszymi zmianami.

dłuższego przebywania w szkole, musi być zapewniona opieka świetlicowa. Zapisy te zatem nakładają obligatoryjny obowiązek zakładania świetlic, nawet wtedy, gdy w danej szkole tego typu wsparcia wymaga jedynie niewielka liczba uczniów. Co ważne, w ustawie zagwarantowano opiekę świetlicową dla wszystkich uczniów szkół podstawowych i gimnazjum, a więc wszelkie próby wprowadzania ograniczeń wiekowych, skutkujących przyjmowaniem do świetlicy wyłącznie uczniów z klas I–III, nie mają swojego uzasadnienia. Rozporządzenie jasno określa, że zajęcia w świetlicy prowadzone mają być w grupach wychowawczych, a ich liczebność nie powinna przekraczać 25 osób. Zapis ten skutkuje tym, że w przypadku większej liczby dzieci, świetlica powinna składać się z dwóch lub więcej grup wychowawczych. Niestety w przepisach nie ma regulacji dotyczących liczby pomieszczeń świetlicowych, co w praktyce stwarza możliwość gromadzenia w jednej sali kilku grup świetlicowych, oczywiście pozostających pod opieką stosownej liczby wychowawców.

Lata 90. i początek XXI wieku to okres, w którym świetlice szkolne nie cieszą się przychylną opinią społeczną. Narasta negatywny obraz świetlicy, jako formy opieki i wychowania. Świetlice szkolne zaczynają być nazywane „przechowalniami”. Utrwaleniu tego pogardliwego terminu sprzyjały duszne, ciasne i ubogo wyposażone pomieszczenia, w jakich lokalizowano świetlice. Przeznaczanie na świetlice sal położonych w przyziemiu szkoły, zdewastowanych, niewyremontowanych i wyposażanie ich w niedostosowane do warunków świetlicowych, kompletowane przypadkowo meble, nie służyło dobremu wizerunkowi świetlicy. Niekwestionowanym wrogiem świetlicowej atmosfery było również przeludnienie świetlic i związany z tym gwar i drażniący hałas. Co więcej, w świadomości społecznej ugruntował się pogląd, że w świetlicy dzieci nie robią nic ciekawego, tylko się bawią. Spędzają czas dowolnie, rozmawiają, czasem grają w piłkę czy inne gry sportowe lub zwyczajnie się nudzą.

Aby przeciwstawić się dalszemu obniżaniu znaczenia miejsca, które może służyć rozwojowi dziecka, zaczęto z większą dbałością urządzać i wyposażać wnętrza świetlic szkolnych. Coraz częściej do świetlic kupowane są nowe meble, a o wyposażeniu świetlicy w pomoce dydaktyczne, materiały plastyczne i sprzęt sportowy decydują wychowawcy. Jeśli jest to możliwe, świetlice przenoszone są do większych, lepiej nasłonecznionych sal. Powszechną praktyką stało się również udostępnianie (w godzinach popołudniowych) na potrzeby świetlicy sal lekcyjnych. Uczęszczające do świetlicy szkolnej dzieci dzielone są zatem na mniejsze grupy, w których o wiele łatwiej jest prowadzić różnorodne zajęcia. Ponadto mniejsza liczebność grup ogranicza hałas i pozwala wychowawcy świetlicy na nawiązanie bliższych relacji z dziećmi.

Ze stereotypem świetlicy-przechowalni zaczęli walczyć też wychowawcy. W czasopiśmie pedagogicznych pojawia się coraz więcej artykułów podejmujących tematykę życia świetlicowego. W czasopiśmie „Nowa Szkoła” przy okazji ukazania się artykułu *Tworzymy świetlice*, zamieszczono komentarz redakcji:

...fakt, że temat „świetlicowy” gości ostatnio dość często na naszych łamach dowodzi nie tylko naszych wysiłków o odbudowywanie świetlicy, jako ważnego ogniwa szkoły. To także przejaw działalności szkół i nauczycieli, doceniających rolę świetlicy — a to może tylko cieszyć¹³.

¹³ K. Zaworska, *Tworzymy świetlice*, „Nowa Szkoła” 2002, nr 9, s. 23.

Prowadzone zgodnie z planem pracy świetlicy zajęcia wspomagają rozwój dziecka we wszystkich jego zakresach, a ich różnorodność sprawia, że dzieci chętnie w nich uczestniczą. Niestety fakt ten bywa wykorzystywany przez niektórych rodziców, głównie tych niepracujących. Świetlica zaczyna być traktowana jako bezpłatna bawialnia¹⁴. Rodzice chętnie pozostawiają swoje dzieci na długie godziny pod opieką wychowawców, wiedząc, że ich czas będzie wypełniony wartościowymi zajęciami. Jednak, jak twierdzi Beata Godyla, znacznie bardziej niepokojącym zjawiskiem jest codzienne, długotrwałe przebywanie dzieci w budynku szkoły. Etatowi świetliczanie¹⁵, jak nazywa B. Godyla dzieci spędzające w szkole od ośmiu do dziesięciu godzin dziennie, stanowią z roku na rok coraz większą liczbę wśród uczniów uczęszczających do świetlicy szkolnej. Swoją dzień rozpoczynają najczęściej już przed godziną siódmą, oczekując w szatni na otwarcie świetlicy szkolnej. Następnie po kilku godzinach pobytu w świetlicy udają się na lekcje, by potem znów wrócić do świetlicy, zjeść obiad, uczestniczyć w zajęciach świetlicowych, w tym we wspólnym odrabianiu lekcji i około godziny siedemnastej, z wyrazem zmęczenia na twarzy, udają się do domu. Powtarzający się przez dłuższy czas taki rozkład dnia nie sprzyja dobremu samopoczuciu dziecka. Potęguje rozdrażnienie, utrudnia koncentrację, niezbędną do wykonywania szkolnych obowiązków, jest przyczyną wielu emocjonalnych problemów.

CELE I ZADANIA ŚWIETLICY SZKOLNEJ

Świetlica z założenia służy tym celom, jakie stawia sobie instytucja, która świetlicę posiada. Z faktu, iż w początkowych latach swego istnienia świetlice prowadzone były przez organizacje społeczno-oświatowe, organizacje młodzieżowe oraz stowarzyszenia przywiązujące wagę do zajmowania się akcją kulturalno-oświatową, wynika ich dążenie do oddziaływania na szerokie masy społeczne. Tak więc w swych początkach świetlica była przede wszystkim instytucją wychowania społecznego, a za jej nadrzędny cel uznawano wzmacnianie emocjonalnej więzi rodzinnej, koleżeńskiej i narodowej¹⁶. Walka ze snobizmem, egoizmem i samolubstwem prowadzona była na polu sytuacji wychowawczych, w których świetliczanie mieli możliwość doświadczania życzliwości, lojalności. Poprzez swą pracę wychowawcy świetlicy brali udział w wytwarzaniu nowego ducha, wychowywali do uczciwego współzawodnictwa. Uczestnicy zajęć świetlicowych nabierali przekonania, że stanowią wspólnotę, nie bali się ufać i pozwalali darzyć się zaufaniem.

Natomiast świetlice szkolne koncentrowały się przede wszystkim na pomocy dzieciom w odrabianiu lekcji. Wynikało to niewątpliwie z trudnych warunków mieszkaniowych uczniów, braku odpowiednio oświetlonego i wyposażonego miejsca do nauki. Właśnie w świetlicy dziecko miało szansę znaleźć spokój, a dzięki życzliwej pomocy wychowawcy, nazywanego wtedy kierownikiem, czuło, że w swoich wysiłkach nie jest pozostawione samemu sobie. Uznanie przez otoczenie wartości wykonywanej przez ucznia pracy skutkowało chętnym spełnianiem przez dzieci ich szkolnych obowiąz-

¹⁴ B. Godyla, *Pobyt dziecka w świetlicy — konieczność czy wygoda?*, „Świetlica w Szkole” 2013, nr 3, s. 7.

¹⁵ Tamże, s. 7.

¹⁶ J. Korpała, *Świetlice, uwagi o pracy świetlicowej...*, s. 20.

ków. W sprzyjających warunkach świetlicowych, dzieci łatwiej przystosowywały się do szkolnych wymagań. Jednak oprócz zadań wynikających z bycia instytucją przyszkolną, świetlice, jak określa je Dioniza Wierciochowa, miały charakter wybitnie społeczno-wychowawczy i rozrywkowy¹⁷. Staraly się przeciwdziałać pesymizmowi i poczuciu marazmu, budząc w dzieciach radość i zachęcając je do niczym nieskrępowanej, wesołej zabawy. Możliwość uczestniczenia w twórczych zajęciach oraz czas spędzany na zabawach dowolnych czynił świetlicę ośrodkiem intensywnego życia kulturalnego. W świetlicach wychowawcy pracowali w oparciu o programy pracy świetlicowej, w których uwzględniano wartości środowiska tkwiące w kulturze i psychice zbiorowej, problematykę zespołu świetlicowego, potrzeby kulturalne oraz osobiste zamiłowania świetliczan¹⁸.

Głównym celem pracy świetlicowej zawsze było rozwijanie i kształtowanie osobowości każdego świetliczanina. Cel ten przez lata ulegał modyfikacjom w zależności od sytuacji historycznej i politycznej, w jakiej przyszło żyć młodym Polakom.

W latach 80. XX wieku w myśleniu o świetlicy szkolnej główny akcent kładziono się na jej funkcje opiekuńczo-społeczne i pedagogiczno-dydaktyczne. Obok zapewniania opieki wychowawczej, nazywanej przez Henryka Smarzyńskiego opieką pedagogiczną¹⁹, świetlica postrzegana była jako miejsce, w którym dzieci otrzymywały pomoc w odrabianiu lekcji, rozwijały umiejętność samodzielnej nauki, a w razie konieczności mogły wyrównywać szkolne niedobory. Świetlica poprzez zajęcia kulturalno-oświatowe (dyskusje, spotkania, wystawy, teatr, telewizja), udział w uroczystościach lokalnych i państwowych, czytelnictwo, wycieczki przyrodnicze i krajoznawcze, zajęcia artystyczne, gry i zabawy sportowe, imprezy rozrywkowe, konkursy, stała się miejscem, które nie tylko kształtuje i rozwija pasje, zainteresowania uczniów, lecz także dąży do pobudzania ich aktywności społecznej. Pracując w zespole, dzieci obcują z kulturą życia codziennego i uczą się wartościowych sposobów spędzania czasu wolnego. Świetlica funkcjonowała wtedy w oparciu o cele wychowania socjalistycznego. Pracujący w niej wychowawcy wprowadzali uczniów w życie kolektywu, uczyli życia w społeczności bezklasowej. Aktywnie uczestniczyła również w życiu środowiska lokalnego, w ramach zajęć świetlicowych dzieci wykonywały prace społecznie użyteczne, organizowano wspólne obchody świąt państwowych oraz imprezy artystyczne.

Zakres działań świetlicy szkolnej ściśle wiąże się z hierarchią celów wychowawczych szkoły. W ramach celów nadrzędnych świetlica wyznacza własne zadania opiekuńcze, wychowawcze i dydaktyczne, które kształtują jej styl życia. Mimo to, zdaniem Marii Pietkiewicz,

... w zakresie pozadydaktycznej pracy wychowawczej świetlica spełnia odrębne, sobie właściwe zadania, mając dla ich realizacji szczególnie sprzyjające warunki. Polegają one na znacznie większej niż w czasie lekcji swobodzie w doborze treści i form zajęć oraz zwiększonych możliwościach wykorzystywania spontanicznej aktywności jednostek i grupy dziecięcej, jako całości²⁰.

¹⁷ D. Wierciochowa, *O potrzebie świetlic przy szkołach powszechnych...*, s. 11.

¹⁸ J. Korpała, *Świetlice, uwagi o pracy świetlicowej...*, s. 37.

¹⁹ H. Smarzyński, *Szkoła jako środowisko wychowawcze*, PWN, Warszawa 1987, s. 330.

²⁰ *Świetlica szkolna szansą do wykorzystania*, red. M. Pietkiewicz, WSiP, Warszawa 1988, s. 260.

Specyfika świetlicowego otoczenia otwiera przed wychowawcą możliwość inicjowania swoistych sytuacji wychowawczych.

J. Podlaski wśród specyficznych zadań świetlicy szkolnej wymienia:

- odrabianie zadań domowych i tworzenie warunków do nauki własnej,
- organizowanie gier i zabaw ruchowych,
- organizowanie zajęć rozwijających zainteresowania, zdolności i zamiłowania dzieci,
- kształtowanie kulturalnych nawyków życia codziennego,
- stwarzanie warunków do uczestnictwa w kulturze,
- promowanie nawyków higienicznych i dbałości o zdrowie,
- zachęcanie do społecznej aktywności,
- współpraca z rodzicami, nauczycielami i środowiskiem lokalnym szkoły²¹.

Tadeusz Pilch wśród pięciu funkcji, jakie były przedmiotem działalności świetlicowej w latach jej największej świetności wymienia funkcję edukacyjną, rekreacyjną, kreatywną, wychowawczą i opiekuńczą²². Funkcja edukacyjna polegała na stwarzaniu dzieciom przebywającym w świetlicy okazji do zdobywania nowych wiadomości, poruszaniu tematów, które nie są uwzględnione w programach szkolnych, bądź takich, które są traktowane pobieżnie. Na funkcję rekreacyjną składały się wszystkie zabiegi o to, aby dziecko mogło odpocząć w celu regeneracji sił po intensywnej pracy w czasie zajęć lekcyjnych. Funkcja kreatywna obejmowała całość działań, które wyzwalały w wychowankach świetlicy postawę twórczą i tym samym przyczyniają się do rozwoju ich osobowości. Realizację funkcji wychowawczej ograniczono głównie do kształtowania postaw prospołecznych. Natomiast funkcja opiekuńcza była realizowana w świetlicy szkolnej poprzez dbałość o zapewnienie higienicznych i bezpiecznych warunków dzieciom przebywającym w świetlicy.

Świetlica, będąc — zdaniem M. Pietkiewicz — wewnątrzszkolną instytucją wychowawczą, wspomaga i uzupełnia pracę szkoły we wszystkich jej zakresach. Pełniąc z ramienia szkoły funkcje opiekuńcze, świetlica stanowi zarazem wyodrębnione środowisko wychowawcze działające w tym samym, co szkoła kierunku, wzbogacając jej oddziaływanie własnymi metodami²³.

Natomiast od początku XXI wieku coraz większą wagę w świetlicy szkolnej przywiązuje się do pracy z dziećmi mającymi trudności z realizacją obowiązków szkolnych. Trudności te, zgodnie z klasyfikacją Janusza Kostrzewskiego, wynikają między innymi z zaniedbań pedagogicznych. Chodzi tu zatem o dzieci, które w związku z brakiem pozytywnej stymulacji ich rozwoju ze strony rodziców osiągają niskie wyniki w nauce, dzieci z deficytami parcjalnymi, np. percepcji wzrokowej, słuchowej oraz dzieci o powolnym przebiegu procesów intelektualnych, które nieco wolniej spostrzegają i rozumują, ale są w stanie uzyskać poprawne wyniki. Drugą grupą dzieci wymagających szczególnej troski wychowawców świetlicy są dzieci upośledzone w stopniu lekkim. Z uwagi na fakt, że mogą one uzyskać wyższy iloraz inteligencji w przypadku stymulowania ich rozwoju umysłowego przez środowisko, ważne jest uwzględnienie

²¹ J. Podlaski, *Formy i metody pracy świetlicowej*, Warszawa 1972, za: Komisja Pedagogiczna ZG ZNP, *Świetlica szkolna. Analiza wyników badań ankietowych*, „Świetlica w Szkole” 2013, nr 3, s. 4.

²² *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, tom IV, red. T. Pilch, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 2005, s. 466.

²³ W. Dewitżowa, *Metodyka prowadzenia zajęć w świetlicy szkolnej (Wybrane zagadnienia)*, [w:] *Świetlica szkolna szansą do wykorzystania*, red. M. Pietkiewicz, WSiP, Warszawa 1988, s. 259.

w planie pracy świetlicy zajęć dostosowanych do potrzeb tej grupy wychowanków. Trzecią grupę stanowią uczniowie o niższym niż przeciętny poziomie funkcjonowania intelektualnego w zakresie wszystkich procesów poznawczych i społecznych²⁴. Oni również potrzebują oddziaływań o charakterze korekcyjnym i wychowawczym. Stąd też obecnie katalog pięciu funkcji wychowawczych wyróżnionych przez T. Pilcha jest bogatszy o funkcję stymulacyjną, mającą na celu aktywizowanie dzieci i pobudzanie ich procesów rozwojowych, funkcję reedukacyjną — wyrównywanie braków, korygowanie nieprawidłowości oraz funkcję kompensacyjną, polegającą na wyrównaniu niedoborów środowiska rodzinnego, które mogą przekładać się na odchylenia w rozwoju²⁵.

Głównym celem zajęć terapeutycznych prowadzonych w świetlicy szkolnej jest zmiana sądów poznawczych dzieci. Wychowawca świetlicy może pomóc dziecku widzieć siebie zarówno w relacjach z dorosłymi, jak i rówieśnikami w sposób znacznie bardziej pozytywny, korzystny: „Dorośli doceniają mój wysiłek”, „Mam wiele zalet”, „Z trudnymi zadaniami mogę się zmierzyć”. To tylko kilka przykładów sądów, jakie dziecko może mieć na temat swojej osoby. Na zajęciach świetlicowych dziecko ma szansę na ćwiczenie umiejętności planowania zadań, rozpoznawania swoich potrzeb i komunikowania własnych przeżyć²⁶. Co więcej, w świetlicy panują szczególnie sprzyjające warunki dla tworzenia atmosfery afirmacji. Dostrzeganie i informowanie dzieci o ich zaletach, zdolnościach, dokonaniach, pozytywnych zachowaniach nie pozostaje bez wpływu na samopoczucie i zachowanie świetliczan.

Z faktu, iż obecnie zmienia się koncepcja roli działań świetlicowych oraz kreujących je podmiotów, wychowawcy świetlicy dążą do zaspokojenia tych potrzeb dzieci, którym nie zadośćuczyni rodzina, szkoła, środowisko rówieśnicze. A chcąc realizować swe zadania rezygnując z krytykowania czy szukania niedociągnięć muszą planować swoją pracę w zgodzie z zasadą respektowania możliwości psychofizycznych dzieci, właściwości indywidualnych dzieci, poszanowania podmiotowości wychowanka, indywidualizacji oddziaływań, atrakcyjności zajęć, ciągłości i systematyczności działania, opiekuńczej ufności (wychowawca powinien być dla świetliczan gwarantem bezpieczeństwa, a przez swój życzliwy i wyrozumiały stosunek do dziecka rozbudzać w nim chęć do przyjmowania postawy otwartości i ufności), przeciwdziałania zmęczeniu oraz kompensowania braków²⁷.

METODY I FORMY PRACY ŚWIETLICOWEJ — PRZEKRÓJ HISTORYCZNY

Zwykle świetlica odznacza się jakąś specyfiką. Tak jak niepowtarzalna jest atmosfera pracy świetlicowej, tak naturalne jest, że w pewnych świetlicach dominują gry ruchowe, zabawowe, a w innych praca koncentruje się wokół zajęć artystycznych. Nie

²⁴ G. Kamińska, *Terapeutyczna i profilaktyczna działalność świetlicy*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 4, s. 39.

²⁵ G. Sochaczewska, *Rola świetlicy w ułatwianiu dziecku adaptacji do szkoły*, [w:] *Świetlica szansą do wykorzystania...*, s. 44–45.

²⁶ G. Kamińska, *Terapeutyczna i profilaktyczna...*, s. 40.

²⁷ A. Dołata, *Świetlica szkolna środowiskiem wspomagającym rozwój dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi oraz z rodzin z problemem alkoholowym*, „Wychowanie Na Co Dzień” 2002, nr 10–11, s. 21.

ma dwóch takich samych świetlic, każda pracuje nieco inaczej, jednak istnieje pewien wspólny wszystkim świetlicom trzon, stanowiący podstawę do wyodrębnienia systemu pracy świetlicowej. Istotę owego trzonu już w 1946 roku trafnie określił J. Korpała upatrując go w swoistych dla świetlicy metodach pracy kulturalno-wychowawczej, „metodach, które ożywią każdy sprzęt, a każdego świetliczanina pobudzą do pokazania, na co go stać”²⁸.

Inny sposób użytkowania urządzeń jest jedną ze swoistych cech świetlicy szkolnej. Przykładem tego może być choćby biblioteczka świetlicowa, której rola nie ogranicza się jedynie do bycia księgozbiorem, lecz stanowi pretekst do budzenia w dzieciach zainteresowań czytelniczych. Służą temu konkursy dobrego czytania, głośne czytanie, konkursy recytatorskie, konkursy literackie (pisanie książek, wierszy, komiksów) oraz konkursy wiedzy oparte na treściach zawartych w utworach literackich, np. konkurs znajomości bajek Hansa Christiana Andersena.

Charakterystyczne dla świetlicy, nie tylko szkolnej, jest również wykorzystywanie środków dostosowanych do potrzeb dzieci. Katalog urządzeń typowych dla świetlic, wymienianych przez Korpałę, tj. skrzynkę zapytań i gazetką ścienną należy uzupełnić funkcjonującymi w świetlicach w latach 80. pisemkami świetlicowymi oraz bardzo popularną obecnie uczniowską telewizją internetową i pocztą walentynkową.

Atmosfera panująca w świetlicy, która nie kojarzy się z obcością i pozostawia znaczną swobodę ruchów, otwiera drogę do budowania przyjaznej relacji między dziećmi i wychowawcą. Tylko w takich warunkach ma szansę być rozwijana metoda pracy świetlicowej, której celem jest wychowanie. Oznacza to, że wszystkie środki i czynności, jakimi planuje posłużyć się wychowawca muszą być dobierane pod kątem ich odpowiedniości dla świetliczan.

„Świetlica budzi zainteresowania, potrzeby, a nawet żądania wśród świetliczan, bo szuka oddźwięku i bezpośredniego wpływu na charaktery, pojęcia oraz dążenia świetliczan”²⁹. Będąc wolna od właściwych systemowi klasowo-lekcyjnemu ograniczeń, świetlica ośmiela dzieci, zachęca do pytań. Dziecko w świetlicy zachowuje się o wiele swobodniej niż w klasie szkolnej. Odkrywa się, bo nie jest oceniane, odpytywane, nie boi się przyznać do niewiedzy, otwarcie mówi o swoich trudnościach. W trakcie zabawy pozwala w sposób zupełnie naturalny zaobserwować nieprawidłowości w rozwoju czy zachowaniu wychowanka. Wielu wartościowych informacji o dziecku dostarcza również bycie w codziennym kontakcie z rodzicami lub opiekunami świetliczanina. Spotkania i rozmowy podejmowane są niejako przy okazji odbioru dziecka ze świetlicy. W tej noszącej znamiona przypadkowości atmosferze, rodzice znacznie chętniej podejmują dialog. Nie są bowiem wzywani na rozmowę, jak ma to miejsce w trakcie zebrań z rodzicami, czy planowanych wcześniej spotkań z nauczycielem. Wszelkie wątpliwości czy uwagi odbierają jako przejaw troski o dziecko. Prywatny, swobodny charakter rozmowy sprzyja uzyskaniu większej liczby informacji, co pozwala trafniej planować pracę z dzieckiem.

Metoda pracy świetlicowej polega zatem, w opinii J. Korpały,

...na tym, aby stopniowo budzić nowe potrzeby, nowe dążenia, niepokoić i zaciekawiać projektami, wyzwalać energię i pomysły przez różnego rodzaju konkursy

²⁸ J. Korpała, *Zajęcia kulturalno-artystyczne w świetlicy wiejskiej...*, s. 9.

²⁹ Tamże, s. 11.

i zawody, a przez stałą przyjemną i twórczą atmosferę dawać świetliczanom ciągle okazje do czynu i wyżywania się w sposób możliwie jak najpełniejszy³⁰.

Jednak wciąż jednym z mankamentów świetlicy pozostaje jej lokalizacja w budynku szkoły. Takie umiejscowienie pomieszczeń świetlicowych sprawia, że bywa ona kojarzona negatywnie, jako przedłużenie czasu pobytu w szkole. Tego typu odczucia potęguje nieodłączne dla świetlic przebywanie w dużej grupie dzieci, czego konsekwencją jest bez wątpienia uczestnictwo w zorganizowanym, narzuconym w pewien sposób trybie zbiorowym. Drogą ucieczki od tego typu skojarzeń jest zdaniem Marii Pietkiewicz dążenie do tego, aby zajęcia prowadzone w świetlicy dostarczały dzieciom przeżyć charakterystycznych dla zajęć szeroko rozumianego czasu wolnego. A więc pojmowanego jako czas, który pozostaje do dyspozycji dziecka po wypełnieniu przez nie codziennych obowiązków, tj. nauki w szkole, odrobieniu lekcji i wykonaniu obowiązków domowych. W przestrzeni tego czasu dziecko może wykonywać czynności w zgodzie ze swoimi upodobaniami i potrzebami psychospołecznymi. Czas ten sprzyja regeneracji sił fizycznych i psychicznych młodego organizmu, służy rozrywce i rozwijaniu zdolności, zainteresowań i umiejętności twórczych, ubogacając tym samym osobowość dzieci.

Uczestnictwo w zajęciach nie powinno w żadnym razie wynikać z przymusu, lecz być jedną z możliwości rozwijania własnych zainteresowań i pasji. Swoboda kierowania się własnymi motywacjami oraz świadomość decydowania o sobie pozwala dziecku osiągnąć odprężenie psychiczne, zrelaksować się po trudach nauki lekcyjnej.

Inną trudnością, z jaką muszą sobie poradzić wychowawcy świetlicy jest niestanne balansowanie pomiędzy znaczną swobodą i dobrowolnym uczestnictwem w zajęciach organizowanych w świetlicy a planową i dobrze zorganizowaną pracą zespołu świetlicowego. Codzienny obraz świetlicy, w której dużo się dzieje, dzieci biorą udział w zajęciach mimo tego, że nie zostały do nich w żaden sposób przymuszone nie jest niczym nadzwyczajnym, gdyż nie trzeba sztywnych wymagań, aby wyzwolić dzieci do działania. Wyjście z propozycją często bywa o wiele skuteczniejsze, niż nakaz. Co więcej, duża dowolność w zakresie treści i form zajęć pozwala wychowawcom świetlicy na skuteczną pracę z dziećmi w różnym wieku, różnej płci i wreszcie o różnych możliwościach intelektualnych. Świetlica jest tym miejscem w szkole, które stwarza wiele okazji do prezentowania twórczości dzieci. Pochwalenie się swymi umiejętnościami (plastycznymi, muzycznymi, sportowymi itp.) na forum grupy jest dla dziecka okazją do podniesienia, a nawet zmiany samooceny. W obliczu licznych stresów szkolnych i porażek na polu dydaktycznym, potrzeba odniesienia sukcesu nabiera coraz większego znaczenia. Dlatego organizowanie wszelkiego typu konkursów, olimpiad, zawodów, pokazów, przedstawień teatralnych oraz imprez okolicznościowych znajduje głębokie uzasadnienie.

Na kształt życia świetlicowego współmierny wpływ wywiera rodzaj i treści zajęć prowadzonych w świetlicy. Będąc jednocześnie przytulnym, pełnym życia i gwaru miejscem, świetlica może stać się kuźnią nowych, innowacyjnych projektów. Trafnie pracę wychowawcy świetlicy określa Józef Korpała pisząc, że „rozumni kierownicy i organizatorowie zachęcają świetliczan do zużytkowania nadwyżki energii (jaka zostaje jeszcze

³⁰ Tamże, s. 12.

po pracy) i twórczej fantazji do zajęć celowych i pożytecznych, a zarazem dających jak największe zadowolenie”³¹.

Nie jest więc rzeczą obojętną, na czym jest skoncentrowana i jak zorganizowana jest świetlica. Na różnorodność zajęć świetlicowych zwrócił uwagę już w 1930 roku K. Kornilowicz, który wyróżnił następujące formy świetlicowej aktywności:

- 1) zabawa i sport (gry i zabawy ruchowe, gimnastyka),
- 2) sztuka (rysunki, chóry, orkiestry, tańce, widowiska artystyczne, wycieczki do muzeum, teatr),
- 3) prace amatorskie (introligatorstwo, haft, szycie, fotografia, gotowanie, zdobniczo),
- 4) przyroda (kółka krajoznawcze, wycieczki, obozy, kolonie),
- 5) samokształcenie (kółko społeczne, literackie, referaty, dyskusje, wspólne czytanie, pisemka świetlicowe),
- 6) współżycie społeczne (uczestnictwo w zabawach i pracach świetlicowych, udział w organizacji przedstawień, imprez, wycieczek)³².

Na przestrzeni czasu formy te ewoluowały. Część z nich zanikła, inne zostały zmodyfikowane. Popularność zyskały gry planszowe, taniec, oglądanie telewizji, filmów, praca z komputerem, gry słowne, pisemne, łamigłówki obrazkowe, sudoku, orgiami³³.

Świetlica będąc instytucją wewnątrzszkolną na trwałe wpisała się w krajobraz polskiej szkoły podstawowej. Jednak jak wynika z badań przeprowadzonych przez Komisję Pedagogiczną ZG ZNP na przełomie roku 2012/13³⁴, w których wzięło udział 676 oddziałów z 15 okręgów ZNP, świetlice szkolne funkcjonują w 78,54% szkół podstawowych, a więc co piąta szkoła podstawowa jest wciąż pozbawiona opieki świetlicowej. Niepokojący jest także fakt, że wciąż w niemałej liczbie szkół (32,33%) praktykowane jest łączenie świetlicy szkolnej i stołówki w jednym pomieszczeniu, co w sposób znaczący utrudnia, a w czasie wydawania posiłków wręcz uniemożliwia realizację podstawowych zadań świetlicy szkolnej. Jeszcze większą obawą napawa fakt, iż wśród uczestniczących w badaniu 28 157 grup świetlicowych, aż 5685 to grupy przekraczające ustaloną w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz szkół publicznych liczebność 25 osób (20,18%). W takich realiach pytanie o sens pracy świetlicowej wciąż pozostaje aktualne.

Świetlica partycypuje w realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczej szkoły. Treści zajęć świetlicowych są skorelowane z programem nauczania obowiązującym w szkole, dzięki czemu świetlica ma realną szansę uczestniczyć w procesie rozszerzania i wzbogacania zainteresowań dzieci, utrwalania społecznie wartościowych nawyków i rozbudzania zainteresowań kulturalnych. Będąc ogniwem łączącym dom i szkołę, świetlica często jest miejscem uzupełnienia domowych bądź szkolnych niedostatków. Przyciąga dzieci przemyślanymi, zróżnicowanymi i dostosowanymi do potrzeb świetliczan zajęciami. Jednak największy walor świetlicy, który nie zmienia się od lat, tkwi

³¹ Tamże, s. 8.

³² J. Korpała, *Świetlice, uwagi o pracy świetlicowej...*, s. 32.

³³ M.in. wspólne obrazy, tasienkowe zadanie, gra sekretarek, układamy słowa, metamorfoza, ogłoszenie w gazecie, gra w okręty, wąż, kostki sera, w kółko Macieju, B. Zaremba, *Zabawy w świetlicy*, „Życie Szkoły” 2005, nr 10, s. 36–44.

³⁴ Komisja Pedagogiczna ZG ZNP, *Świetlica szkolna. Analiza wyników badań ankietowych*, „Świetlica w Szkole” 2013, nr 3, s. 3–5.

w możliwości bycia z drugim, bycia w towarzystwie kolegi, przyjaciela, z którym można swobodnie bawić się, rozmawiać nie będąc zobligowanym do udziału w obowiązkowych zajęciach, pozostając zarazem pod opieką dorosłego, pozytywnie stymulującego rozwój m.in. emocjonalny i społeczny (komunikacji interpersonalnej). Zatem świetlica zaspokaja tę najbardziej naturalną potrzebę spotkania z drugim człowiekiem. Dając dziecku możliwość uczestnictwa w życiu nowej społeczności, stwarza liczne okazje do obserwowania bądź przeżywania konfliktów, poznawania zachowań społecznie pożądaných. W świetlicy można nauczyć się jak komunikować drugiemu swoje potrzeby, jak mówić o uczuciach, jak wspólnie szukać rozwiązania drażliwych spraw. Dla uczniów klas początkowych świetlica jest ważnym środowiskiem społecznym, pomaga im zaadaptować się do warunków szkolnych, ułatwia dobry start.

Agnieszka Kaczor

THE FUNCTIONING OF THE EDUCATIONAL TEACHING AND CARING SCHOOL ROOM

Summary

Common room at school, as a form of care and education of children was in the twenties of the 20th century. According to the environmental conditions have taken a room open, enclosed room and room in the form of bands.

Being a centre of intense cultural life, lounge back in its early days was the socio-tutorial and fun. With the objective of developing the personality of the children spending time in the commons, the educators carry out their role in the process of care, upbringing and education of children .

Though over time the forms and methods of work in common room are numerous modifications, it remains still valid pay particular attention to a ward, and hence the concern about the selection methods, forms and resources adequate for his needs.